

**ЕВРАЗИЯЛЫК ЭКОНОМИКАЛЫК ИНТЕГРАЦИЯНЫН ШАРТЫНДА КЫРГЫЗ
РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ АУДИТОРДУК ИШТИ ӨНҮКТҮРҮҮ**

**РАЗВИТИЕ АУДИТА В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ В УСЛОВИЯХ ЕВРАЗИЙСКОЙ
ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ**

**DEVELOPMENT OF AUDITING IN THE KYRGYZ REPUBLIC IN THE CONDITIONS OF
EURASIAN ECONOMIC INTEGRATION**

Токторов Кубаныч Кадырмаматович

Токторов Кубаныч Кадырмаматович

Toktorov Kubanych Kadyrmamatovych

д.э.н., доцент, Ош мамлекеттик университети

э.и.д., доцент, Ошский государственный университет

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Osh State University

toktorov@mail.ru

Ташкулова Гульэра Бегимкуловна

Таикулова Гульэра Бегимкуловна

Gulera Begimkulovna Tashkulova

к.э.н., доцент, Ош мамлекеттик университети

э.и.к., доцент, Ошский государственный университет

Candidate of Economics, Associate Professor, Osh State University

tashkulova.g@mail.ru

Чынтурганова Гулнур Чынтургановна

Чынтурганова Гулнур Чынтургановна

Chynturganova Gulnur Chynturganovna

магистрант, Ош мамлекеттик университети

магистрант, Ошский государственный университет

Master's student, Osh State University

Раимбердиев Мыктыбек Курганбекович

Раимбердиев Мыктыбек Курганбекович

Raimberdiev Myktybek Kurganbekovich

магистрант, Ош мамлекеттик университети

магистрант, Ошский государственный университет

Master's student, Osh State University

ЕВРАЗИЯЛЫК ЭКОНОМИКАЛЫК ИНТЕГРАЦИЯНЫН ШАРТЫНДА КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ АУДИТОРДУК ИШТИ ӨНҮКТҮРҮҮ

Аннотация

Макалада Кыргызстандагы аудитордук ишмердүүлүктүн абалы, Евразиялык биримдикке мүчө-мамлекет катары аудитинин эрежелеринин ага тиешелүү ченемдик жана мыйзам актылардагы өзгөрүүлөр, ЕАЭБ аймагында аудитордук кызмат көрсөтүүлөрдү өнүктүрүү бирдиктүү рыногун түзүү маселелери каралат.

Ключевые слова: аудитордук кызмат, аудиторлор жана аудитордук уюмдар, ЕАЭБ, бирдиктүү рынок, Аудиттин эл аралык стандарттары.

РАЗВИТИЕ АУДИТА В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ В УСЛОВИЯХ ЕВРАЗИЙСКОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

DEVELOPMENT OF AUDITING IN THE KYRGYZ REPUBLIC IN THE CONDITIONS OF EURASIAN ECONOMIC INTEGRATION

Аннотация

В статье рассматривается состояние аудиторской деятельности в Кыргызстане, изменения правил проведения аудита как государства-члена Евразийского Союза в соответствующих нормативных и законодательных актах, вопросы создания единого рынка развития аудиторских услуг в ЕАЭС.

Abstract

The article examines the state of audit activity in Kyrgyzstan, changes in the rules of auditing as a member state of the Eurasian Union in the related normative and legislative acts, issues of creating a single market for the development of audit services in the EAEU region.

Ачык сөздөр: Аудиторская служба, аудиторы и аудиторские организации, ЕАЭС, единый рынок, Международные стандарты аудита.

Keywords: audit service, auditors and audit organizations, EAEU, single market, International auditing standards.

Кыргыз Республикасында көз карандысыз аудит кыска тарыхка ээ, аудиторлордун ишин жөнгө салуучу биринчи ченемдик документ 1993-жылы жарыяланган. Бирок аудиттик ишмердүүлүктү өнүктүрүү финансылык отчеттуулуктун объективдүүлүгүн жана ачыктыгын камсыз кылуунун жана ата мекендик экономикага инвестицияларды тартуу үчүн жагымдуу шарттарды түзүүнүн жана аудиторлордун кесиптик көз карандысыздыгын камсыз кылуунун маанилүү шарты болуп саналат.

90-жылдардын башында эле эгемендүү мамлекет курууну максат кылган Кыргызстан үчүн, улуттук бухгалтердик эсеп жана аудит системасын рынок экономикасынын талаптарына жана эл аралык стандарттарга ылайыкташтыруу эффективдүү менчиктин практикасын өркүндөтүүнү, башкарууну жана инвестицияларды тартууну камсыз кылаары айкын болду.

Коомчулуктун аудитордук ишмердүүлүк жана жалпысынан аудит жөнүндө түшүнүгүнүн төмөндүгүнө карабастан, 90-жылдардын аягына чейин аудитордук ишмердүүлүктү жөнгө салуучу бир нече ченемдик укуктук актылар иштелип чыккан, анын ичинде эл аралык экспертизалардан кийин 1998-жылдын 26-июнундагы Кыргыз Республикасынын “Аудитордук иш жөнүндө” Мыйзамы.

Аудитти андан ары өнүктүрүү жана аны Бухгалтерлердин Эл аралык федерациясы тарабынан иштелип чыккан Аудиттин эл аралык стандарттарына ылайык келтирүү максатында Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2002-жылдын 22-апрелинде “Кыргыз Республикасындагы аудиттин эл аралык стандарттары жөнүндө” токтомунун негизинде, Кыргыз Республикасында Аудиттин стандарттары бекитилген.

2023-жылдын 19-январында Бухгалтерлердин Эл аралык федерациясы (IFAC) Кыргыз тилиндеги Аудиттин эл аралык стандарттарын (ISA) бекитүү чечимин кабыл алган.

Акырыкы маалыматтар боюнча көз карандысыз аудиттин субъекттеринин саны жыл сайын өсүүсү байкалат.

1-таблица. Кыргыз Республикасындагы аудитордук фирмалар жана аудиторлор 2003-2022 - жылдар үчүн

Көрсөткүчтөр	2003	2005	2009	2013	2015	2020	2023
Аудитордук фирмалар, Анын ичинде региондор боюнча:							
- Бишкек	6	33	50	67	83	96	114
-Ош	2	4	6	12	13	13	14
-Чүй	-	1	1	1	1	3	3
- Жалал Абад	-	-	1	2	2	4	4
- Ысык-Көл, Нарын	-	-	-	-	1/1	1/1	1/1
Сертификатталган аудиторлор, адамдар.	23	92	181	294	325	447	544

[2] маалымат булагынын негизинде автор тарабынан түзүлгөн.

Кыргыз Республикасынын аудитордук кызмат көрсөтүүлөр рыногунда аудитордук иш-аракеттерди “Чоң төрттүккө” кирген эл аралык аудитордук компаниялардын өкүлдөрү

жүргүзүшөт: Делойт энд Туш ЖЧКсы, “KPMG –Бишкек” ЖЧКсы, “ПрайсуотерхаусКуперс Бишкек” ЖЧКсы жана “Эрнст энд Янг Аудит” ЖЧКсы.

2021-2022-жылдарга Кыргыз Республикасынын түштүк аймагынын аудиторлорунун арасында жүргүзгөн сурамжылоонун жыйынтыгы. ийгиликтүү иш-аракеттерди тастыктаган аудиторлордун активдүү бөлүгү 53% түзөөрүн көрсөттү. Иш жүзүндө өз ишин токтоткон аудитордук фирмалардын үлүшү 24% түздү.

Изилдөөлөөдүн жыйынтыгында көз карандысыз аудитти өнүктүрүүнүн негизги көйгөйлөрү аныкталды, алар төмөнкүлөр саналат:

1. Мамлекет тарабынан мыйзамдык жана практикалык жөнгө салуунун алсыздыгы, көмүскө экономиканын болушу жана объективдүү финансылык маалыматтын жеткиликтүү эместиги.

2. Көпчүлүк ишкерлер үчүн аудиттин факультативдүүлүгү жана анын натыйжасында чакан жана орто ишканаларда финансылык көзөмөлдүн жоктугу.

3. Аудитор атайын кызматтардын жана прокуратуранын ишинде курал болуп, натыйжада ишкерлер менен бухгалтерлердин арасында терс пикирди жаратат.

4. Кесиптик квалификациянын жоктугу жана адистердин кесиптик даярдыгынын жана квалификациясын жогорулатуунун төмөн деңгээли (өзгөчө региондордо).

5. Эл аралык стандарттар 2023-жылга чейин кыргыз тилине которулган эмес жана жеке стандарттарды колдонуу боюнча практикалык көрсөтмөлөр жетишсиз.

6. Бухгалтерлердин жана аудиторлордун этикалык принциптерди сакталбагандыгы (чынчылдык, объективдүүлүк, кесипкөйлүк).

7. Ишкерлердин финансылык сабаттуулугу жана төлөө жөндөмдүүлүгү төмөн.

Кыргыз Республикасында аудит жана финансылык отчеттуулук жаатында жүргүзүлүп жаткан реформалардын алкагында 2021-жылдын декабрындагы № 147 “Аудитордук иш жөнүндө” жаңы Мыйзам кабыл алынган. 2022-жылдын 3-июнунда күчүнө кирген

Жаңы мыйзамга киргизилген өзгөртүүлөргө токтоло кетсек, биринчи жолу киргизилген же мурункулардан кескин айырмаланган негизги жоболорду санап көрөлү:

1) Аудиторлор жана аудитордук уюмдар Кесиптик Аудит Ассоциациясынын (ПАО) мүчөлөрү болууга тийиш;

2) Бухгалтерлердин Эл аралык федерациясынын, Эл аралык стандарттар боюнча кеңеши тарабынан жарыяланган Эл аралык билим берүү стандарттары расмий статуска ээ болду. Аудитордун квалификациясынын программалары мындан ары Эл аралык билим берүү стандарттарына ылайык келиши керек.

3) Аудитордун кесиптик квалификациясынын үч деңгээлдүү программасы киргизилди.

4) Жогорку окуу жайлардын жана мамлекеттик акционердик коомдордун билим берүү программаларын алардын профессионалдык аудиторлордун квалификациялык программаларына ылайыктуулугун баалоо жолу менен аккредитациялоо тартиби киргизилди.

5) Кесипкөй бухгалтерлердин этика кодекси – Бухгалтерлердин Эл аралык федерациясынын Эл аралык этикалык стандарттар боюнча кеңеши тарабынан белгиленген этикалык талаптар – аудиторлор үчүн милдеттүү болуп калды [1].

2023-жылдын 15-февралында Кыргыз Республикасынын Президенти “Аудитордук ишти жүзөгө ашыруу жөнүндө макулдашууну ратификациялоо тууралуу” Кыргыз Республикасынын Мыйзамына кол койду. Евразия экономикалык биримдигинин (ЕАЭБ)

алкагында 2022-жылдын 19-апрелинде Москва шаарында кол коюлган, бул келишим ЕАЭБ алкагында төмөнкү көйгөйлөрдү чечүүгө багытталган:

- Евразия экономикалык бирлигинин аймагында аудитордук кызмат көрсөтүүлөр рыногунун катышуучуларына бирдиктүү талаптардын жоктугу;
- бир мүчө мамлекеттин аудиторлорунун квалификациялык сертификаттарын башка мүчө мамлекеттердин аймагында таануу үчүн мыйзамдык базанын жоктугу;
- бир мамлекеттин аудитордук уюму берген аудитордук корутундуларды (отчетторду) ЕАЭБге мүчө башка мамлекеттердин аймагында таануу үчүн мыйзамдык базанын жоктугу;
- тигил же бул мүчө мамлекетте аудитордук иш жүргүзүү үчүн жаңы юридикалык жакты түзүү зарылчылыгы;
- аудитордук иш лицензияланган мүчө мамлекеттерде аудитордук ишти жүзөгө ашыруу үчүн лицензиялык жол-жободон өтүү зарылчылыгы;
- аудитордук иш-чаралар пландаштырылган мүчө мамлекеттин кесиптик уюмуна милдеттүү түрдө мүчө болуу.

Бүгүнкү күндө бир мүчө-мамлекеттин уюмдары тарабынан ЕАЭБге мүчө башка мамлекеттердин аймагында аудитордук иш-чараларды жүргүзүүдө көптөгөн башка тоскоолдуктар бар.

Ошентип, жогоруда аталган маселелер боюнча улуттар аралык деңгээлде ченемдик-укуктук базанын жоктугу ЕАЭБде аудитордук кызматтардын эркин жүрүүсүнө тоскоол болгон.

Келишим аудитордук уюмдардын, жеке аудиторлордун, аудиторлордун кызыкчылыктарын козгойт, аларга ЕАЭБ боюнча аудитордук иш жүргүзүү укугун берет. Макулдашуу аудитордук ишти жөнгө салууга ыйгарым укуктуу мүчө мамлекеттердин аткаруу бийлигинин мамлекеттик органдарынын ыйгарым укуктарын да козгойт.

2021-жылдын 1-январына карата ЕАЭБде аудитордук уюмдардын жана жеке аудиторлордун саны 5,9 миңди түздү, анын ичинде: Армения Республикасында 34, Беларусь Республикасында 457, Казакстан Республикасында 195, Кыргыз Республикасында 129, Россия Федерациясында 5,1 миң. ЕАЭБге мүчө-мамлекеттерде сертификатталган аудиторлордун саны 24,7 миңге жакын адамды түзөт.

Учурда аудитордук иш мүчө мамлекеттердин улуттук мыйзамдары менен жөнгө салынат. Учурда ЕАЭБ боюнча аудитордук ишмердүүлүктү жөнгө салуучу ченемдик укуктук база жок.

Аудит келишими төмөнкүлөрдү карайт:

- бир мүчө мамлекеттин аудитордук кызмат көрсөтүүчүлөрүнө башка мүчө мамлекеттердин аймагында аудитордук иш жүргүзүү укугун берүү;
- аудитордук кызмат көрсөтүүчүлөргө бирдиктүү талаптар;
- мүчө мамлекеттердин аудиторлорунун квалификациялык сертификаттарын бир мамлекеттин уюму башка мүчө мамлекеттердин аймагында таануусу;
- аудитордук уюмдардын жана жеке аудиторлордун ишинин сапатын тышкы контролдоо жөнүндө жоболорду;
- аудитордук ишти мамлекеттик жөнгө салуу жана мүчө мамлекеттердин ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдарынын өз ара аракеттенүүсү жөнүндө жоболорду.

Методологиялык негиз катары колдонулган аудиттин эл аралык стандарттарын (АЭС) ата-мекендик аудитордук компаниялар үчүн көйгөйлөрдү жаратып келет. 2021-2022-жылдар аралыгында жүргүзүлгөн аудиторлор менен түштүк аймагындагы аудитордук

компанияларды изилдөөнүн жыйынтыгында аудиттин эл аралык стандарттарын практикада колдонууда бир катар көйгөйлөр аныкталган, алар: квалификациялуу кадрлардын жетишсиздиги, окутууга (кадрларды кайра даярдоого) жогорку чыгымдар, тилдик тоскоолдук (АЭСтин котормосунун татаалдыгы), атайын ата мекендик компьютердик программалардын толук жоктугу, аудиттин эл аралык стандарттарынын мазмунунун жана структурасынын татаалдыгы [3, 5].

Чарба жүргүзүүчү субъекттердин, анын ичинде мамлекеттик маанидеги уюмдардын бухгалтердик (финансылык) отчетторунун айкындуулугунун жана сапатынын кепилдиги катары аудитордук кызматтардын сапатын тышкы контролдоого өзгөчө көңүл бурулат. Макулдашуунун долбооруна ылайык, ЕАЭБге мүчө мамлекет аудиторлордун тышкы көзөмөлүн ишке ашырууну камсыз кылууга, аны ишке ашыруунун тартибин белгилөөгө, ошондой эле аны ишке ашыруучу органды (мамлекеттик орган, кесиптик бирикмелер, уюмдар) аныктоого тийиш. Тышкы контролдун предмети ЕАЭБ алкагында аудитордук иш-чараларды жүзөгө ашыруу жөнүндө макулдашуу менен аныкталат [4].

Бирликтин мыйзамдарынын алкагында ЕАЭБ аймагында аудитордук иш чөйрөсүндө бирдиктүү ченемдерди жана талаптарды белгилөө бир мүчө мамлекеттин аудитордук кызмат көрсөтүүчүлөрүнө башка мүчө мамлекеттердин аймагында аудитордук иш-аракеттерди башка мүчө мамлекеттердин аймагында жүргүзүүгө мүмкүндүк берет. чектөөлөр жана өзгөчөлүктөр.

Жогорудагы милдеттерди ишке ашыруу аудитордук уюмдар тарабынан көрсөтүлүүчү кызматтардын көлөмүнүн өсүшүнө түрткү берет, ал эми атаандаштыктын күчөшү аудитордук субъекттерге кызматтарды көрсөтүүнү оптималдаштырууга жана жакшыртууга түрткү берет деп күтүлүүдө.

Колдонулаган адабияттар:

1. Кыргыз Республикасын Аудитордук ишмердүүлүк жөнүндөгү мыйзамы, 2021-жылдын 3-декабры № 147. Электрондук ресурс: URL: <https://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=55&lang=KGZ>
2. Кыргыз Республикасынын экономика жана коммерция министрлигине караштуу финансы рыногун жөнгө салуу жана көзөмөлдөө мамлекеттик кызматынын официалуу сайты. Электрондук ресурс: URL: <https://fsa.gov.kg/#/home>
3. Ташкулова Г.Б., Кадырмат уулу И. (2023). Аудитордук далилдерди чогултуу процедураларынын теориясы жана практикасы. Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана №7, 2023. 128-132.
4. Токторов, К., Ташкулова, Г., & Кадырмат уулу, И. (2022). Вопросы формирования общего рынка аудиторских услуг в рамках Евразийского экономического партнерства. Вестник Ошского государственного университета. Экономика, 1(1), 130-135. <https://journal.oshsu.kg/index.php/economy/article/view/494>
5. Абдиев, М.Ж. Евразия экономикалык биримдигинин шартында Кыргыз Республикасында эт жана эт азыктарын өндүрүү жана сатууну өркүндөтүү / М. Ж. Абдиев, Г. А. Маметова, Б. М. Мамытов // Вестник Ошского государственного университета. – 2020. – No. 1-1. – P. 209-215. – EDN: UMCKYK.